

módszerekkel a meghatározásához, sőt maga a fogalom is sokféleképpen (és hozzátehetjük, gyakran az egyes értelmezések összekeveredve) jelentkezik a szakirodalomban. Ha a szükséglet (és annak területi elosztása) nem ismert, az sem mondható meg, hogy mekkora része maradt ki-elégítetlen – a mérhető igénybevételhez viszonyítva.

További megválaszolatlanul maradt kérdéseink sem a szerzőknek róhatók fel – az egészségügy-földrajz jelenlegi állapotából fakadnak. Ezek közül egyet emelünk ki: az igénybevételt befolyásoló nem-területi tényezők is (társadalmi réteg, életkor stb.) jelentős területi különbségeket mutatnak. Hogyan fonódnak össze ezek a területi különbségek a földrajzi természetű tényezők különbségeivel, illetve melyik játssza a

meghatározó szerepet az elérhetőség területi különbségei alakításában?

A könyv utolsó fejezete az egészségügyi tervezés területi vonatkozásait tárgyalja, bemutatóva a lehetséges stratégiákat és néhány konkrét gyakorlati példát a területi problémák kezelésére.

A szerzők az előszóban hangsúlyozzák, hogy könyvük részben az orvosföldrajz egyetemi oktatása számára íródott. Az ilyen jellegű speciális kurzusok – ha lennének –, Magyarországon is hasznosítani tudnák a könyvet.

Az egészségügyföldrajzzal való további ismerkedést megkönnyítheti a könyv közel 500 tételt tartalmazó irodalomjegyzéke is.

Orosz Éva

SZENTI TIBOR: PARASZTVALLOMÁSOK

(Gondolat; Budapest, 1985 390 p.)

SZENTI TIBORt 1979-ben megjelent „A tanya” c. műve avatta igazi néprajzkutatóvá, ez a szakmai elismerés mellett szép közönség-sikert is hozott számára. Ez a kezdet visszatérésre kötelez. Új könyve: főhajtás a vásárhelyi parasztember előtt.

A dél-alföldi tanya város népeletének megrajzolását már a neves etnográfus, KISS LAJOS (1881–1965) tervebe vette. A szegényparasztság társadalomrajzával – „A szegény emberek élete” (Bp. 1955) – el is készült, halála azonban megakadályozta abban, hogy vállalkozását a középbirtokos gazdareteg életmódjának bemutatásával teljessé tegye. SZENTI TIBOR munkája – noha Hódmezővásárhely néprajzi szempontból korántsem föltáratlan terület – több egyszerű, hiányt pótló folytatásnál.

„Parasztvallomások” – ígéri a cím. Kik valának hát, hogyan és miről? Századunk első felének vásárhelyi gazdatársadalmát zömmel kis- (5–20 hold) és középbirtokosok (20–100 hold) alkották, akik, ha más-más szinten is, de a hagyományos tanyai parasztelelméletet éltek. Amit e könyv őriz: közel ötven képviselőjük tudás- és élményanyaga. Mivel a gazdacsalád vagyona fölött az apa rendelkezett, s a termelést is ő irányította, nem meglepő, hogy jórészt fér-

fiak emlékeznek. Hetven-nyolcvan felé járó idős emberek szinte valamennyien – az öregkor bölcsességével és megnyugvásával visszatekintők. Megszólítani őket! Az etnográfus kutatói mentalitása példaadó: illő alázattal, egyéniségük tiszteletben tartásával fordul hozzájuk – s a bizalmukkal tisztelik meg érte. Még a magnetofon, az interjú jellegű anyaggyűjtés bevett segédeszköze sem áll ember és ember közé; ha mégoly sok időt, fáradságot gondot és türelmet igényel is a kézzel történő lejegyzés. Adott azonban a könyvbe gyűjtött szavak hitelét biztosító „parasztlektorálás” lehetősége. Ugyanaz leírva is, mint elmondva? A szerző által továbbfejlesztett módszer nagy értéke, hogy a kérdezettek névtelen „adatközlők” helyett a szó szoros értelmében vallomástevők, az alkotás folyamatának aktív résztvevői lehetnek. Az olvasó számára így válik érthetővé, hogy a családi hagyományok, valós élethelyzetek, racionális tapasztalatok – azaz a viszonylag egyszerűen átadható ismeretanyag – mellett a paraszti lét értelmét summázó, soha ki nem mondott „hitvallások” is utat találhattak a kérdezőhöz. Ő megérti és közvetíteni tudja ezt az üzenetet!

„Mélyfúrással rést nyitottam egy múltba vesző világba” – fogalmazza meg bevezetőjében

SZENTI TIBOR. Ami felszínre kerül: egy eltűnt társadalmi réteg megfogatkozott szellemi öröksége. Az etnográfus a szóbeli vallomásokon kívül a paraszti írásbeliség fölkatott emlékeiből igyekszik rekonstruálni ezt a hagyatékot, de hogy minél pontosabb, minél teljesebb legyen, él a helytörténeti források, korabeli térképek, ház-alaprajzok és fényképek adta lehetőségekkel is. Mozaikokból építkezik tehát, mégis mind a 14 fejezet megkomponált egész. A hiteles „paraszti művelődéstörténethez” bőséges jegyzetanyag, elmélyült kutatómunkáról tanúskodó „mini tájszótár” s a legalapvetőbb műveket tartalmazó szakirodalmi tájékoztató ad útmutatást. (Aki a kezdőbetűk olvastán nem röstell mindig hátralapozni, még a vallomásteveket is azonosíthatja a Függelékben található névjegyzék alapján. Apródonként összeáll így egy-egy emberélet története.)

Teljességre törekvő paraszti rétegvizsgálata eredményeit tematikus elrendezésben tárja elénk a szerző. Gondolatmenetét – már csak az idézett vallomástöredékek varázsáért is – érdemes megismerni!

I. Történelmi emlékezet

(„Mindég a parasztot vitték a tűzvonalba, és azt nem sajnálta sönki. Hó lepte, akna roncsolta, golyó fogta. A paraszt, aki termelt, aki éjt nappallá téve dolgozott, hogy eltartsa a nemzetet, ő volt a történelmöm, a háborúk martaléka.” 56. o.)

Kiindulópont: az időhatárok és a földrajzi keretek megrajzolása. A múltidézés ennek megfelelően a népi emlékezet különböző valóságértékű szféráihoz kapcsolódik: 1) a nemzedékről nemzedékre hagyományozott mondai világ, 2) az ősök, a déd- és nagyszülők révén átfogható idő, 3) a két világháború által meghatározott személyes élmények. Külön fejezet foglalkozik a nemzeti múlt emlékeinél is értékesebb, ám mind ez ideig kevés figyelemre méltott paraszti helytörténet problémakörével. Szentí Tibor tudakozódása nyomán eddig ismeretlen nézőpontból tárul föl előttünk mezőváros és határa, továbbgondolásra érdemes szempontokat adva történészeknek és a települések belső szerkezetét kutató geográfusnak egyaránt.

II. Család, műveltség, gazdálkodás

(„Úgy tartották, hogy Amég a vásárhelyi gazda az ágyban a lábát föl tudja emelni, nem írat sömmüt a fiaira.” 116. o.)

Az általánosan elfogadott közösségi normák és a különönc egyediség sajátos kettőssége „szociológusnéprajzi” megközelítésben – ez a második nagy gondolatkör summázata.

A nemzedékeket egységbe fogó gazdanagy-család a termelés szervezeti kereteként s mintadó szűkebb közösségként jelenik meg. Az összetartozás igazi erejét az anya, nagyanya szeretete biztosította, míg a gazdaság irányítása, vagyona révén, a családfő kezében összpontosult. Az emlékező parasztember most válik csak igazán szakértővé, lett legyen szó a határhasználat rendjéről, a termelési folyamatok egymásutánjáról, a cselédek rangsoráról vagy akár a tanya és a városi ház kapcsolatáról.

„Különös parasztkok – furcsa szokások.” Életteli történetek következnek „tanyai donquijotékról”; gögös, vagyont herdáló vagy éppen fukar gazdákról; idevetődött vándorokról – félelmet keltő vagy nevetésre ingerlő idegenek itt valahányan. Egészen más – mert elfogadott – az átlagnál érzékenyebb lelki alkatú versfaragó parasztkok világa.

III. A test és a lélek tükré

(„Ezt az életet akkor is végigélném, ha újra születnék, mert az igazi boldogságot csak a földtől lehet mögkapni. Nem csuda, hogy anyaföldnek hívják, mert az anya és a föld adta szeretet egyazon boldogság.” 355. o.)

A befejező rész központi gondolata: az élet csodája. Megóvásának vágya, az egészség, a munkaképesség visszaszerzésének igénye nemzedékek gyógyító tapasztalatait érlelte tudássá Vásárhelyt is. A szerzőnek valóságos kis gyűjteményt sikerült összeállítania az embert gyöttrő, állatot kízó nyavalyák orvoslására szolgáló népi receptekből.

Bölcső, nászágy, koporsó – az emberélet fordulóinak ismert kellékei. Az újszülött fogadása és a halott búcsúztatása nem tér el lényegesen más református vidékek hagyományaitól. Annál többet mond azonban a szerelmi élet benső titkainak föltárása. Szentí Tibor szinte példa nélkül álló vállalkozása a szemérmes hallgatás világába enged bepillantást.

Mi adja meg az élet értelmét? A kérdésre – a számvetést készítő öregek sajátos filozófiájával – sosem hallott paraszti „ars poeticákban” fogalmazódnak meg a válaszok. Nemcsak a néprajzosokhoz szól, s nemcsak a vásárhelyieké ez a könyv. Amit írója vállalt: az emlékezettel még éppen elérhető parasztmúlt emberi értékeinek átmentése. Értük és általuk, akik sorsként élték

meg azt – mindannyiunknak, hogy merítsünk belőle. Mert az üzenet így hangzik:

„A mi sorsunk a halálunkkal lezárul, de mégis folytatódik tovább, mert gyerökök születtek. A szülők, az embörök a gyerökeikben élnek majd tovább.” (338. o.)

Legyen ez ajánlás valamennyi társadalomkutató számára.

Duró Annamária

FRISNYÁK SÁNDOR: TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ

(Szabolcs-Szatmár megyei Pedagógus Továbbképző Intézet; Nyíregyháza, 1985. 390 p.)

A könyv a szerző „Adalékok a Szatmár-Beregi síkság, a Rétköz, a Nyírség és a Zempléni-hegység történeti földrajzához (XVIII–XIX. század)” c. kandidátusi értekezése alapján készült. A vizsgált mintaterületek eltérő jellege (alföldi és hegységi) módot ad annak bemutatására, hogy a különböző környezettípusok – mint a társadalmi termelés állandó és szükség-szerű feltételei – többféle termelési-gazdasági tér kialakulását segítették elő. Az „időkeresztmetszet” (a XVIII–XIX. század) kiválasztását a földrajzi környezet átalakulásának felgyorsulása, a természeti képben és a társadalmi-gazdasági szférában bekövetkezett változások magyarázzák.

A történeti földrajznak két ága van. Az egyik a topográfiai rekonstrukció, amellyel a historikusok foglalkoznak. Ez a jelenségek és folyamatok térbeli regisztrálására törekszik. A geográfusok által művelt önálló történeti földrajz feladata a földrajzi környezet (valamely szintű regionális egység) múltbeli állapotának komplex geográfiai feltárása és értékelése. A történeti földrajz – véli a szerző – a gazdaságföldrajz önálló tudományága, ugyanúgy mint az ipar-, az agrár-, a településföldrajz stb. Azonban Magyarországon a történeti földrajz mindmáig kevésbé művelt tudomány, s e műfajban elért eredmények nagy része a történészek érdeme. Magyarország történeti földrajzának feldolgozása a makroregionális vizsgálatok eredményeire kell hogy épüljön. Mivel nagytáj-szintű történeti földrajzi munkák még nem állnak rendelkezésre, mezo- és mikrotérségek kutatása lát-szik reális feladatnak. Ennek a koncepciónak az

értelmében született meg ez a munka is. A szerző kutatásai során a források széles körét használta fel, köztük elsősorban a történeti földrajz speciális forrásait (írott emlékek, íratlan szellemi hagyatékok, földrajzi nevek, régi kéziratok és nyomtatott térképek, látképek, rajzok, fényképek, tárgyi emlékek). A forrásanyag feldolgozása során alkalmazni kellett a történeti földrajzban ismert metodikai eljárásokat, így a reduktív (egyszerűsítő), a retrospektív (visszafelé vizsgáló), retrogresszív (visszafelé haladó) és különösen a komparatív (összehasonlító) módszert. Ez utóbbi lehetővé teszi, hogy egy-egy korszak értékelése ne szakadjon el az akkor adott fejlődési színvonaltól, az akkori társadalmi, gazdasági és politikai hatótényezőktől.

A könyv a földrajztudományban klasszikusan alkalmazott logikai menetet követi. Első érdemi fejezete az említett területek XVIII. századi ősi, folyószabályozás és belvízrendezés előtti állapotát tárja elénk. Az olvasó sok érdekességet, részletekre is kiterjedő leírást, korabeli rajzolt térképeket talál a vidékek XVIII. századi természetföldrajzi és elsősorban hidrogeográfiai képéről. Nagyon karakteresen jelentkeznek a társadalom természetátalakító szerepe és ereje a XIX. század folyamán az alföldi térségek példáján (belvízrendezés, folyószabályozás stb.). A hegyvidéki mintaterület természetföldrajzi képe az egymásra épülő kultúrák nyomán kisebb változáson ment keresztül, mint síksági környezete.

A következőkben a szerző a termelés társadalmi-gazdasági feltételeit elemzi, elhelyezi a térséget a vizsgált időszak szűkebb és tágabb